

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НІДЕРЛАНДСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ЗОЛОТОЇ ДОБИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

У статті обґрунтовується наукова актуальність дослідження нідерландської літератури XVII століття з позицій структурно-семіотичної та міфокритичної теорій. Органічність такого поєднання доводиться з огляду як на питоми семіотичність обох методологій, так і з врахуванням їх фундаментальній різниці у підході до означення явищ навколишньої дійсності. Наголос на парадигматичності цього процесу у межах міфологізації і його синтагматичності у контексті семіотизації вважаємо конструктивною основою для об'єднання цих теоретичних стратегій у дослідженні нідерландської літератури Золотої Доби.

Ключові слова: методологія, структурно-семіотична теорія, міфокритичні студії, семіотизація, міфологізація.

Проблема методології досліджень історії літератури на сучасному етапі постає надзвичайно гостро як у вітчизняному літературознавстві, так і у світовій гуманітаристиці взагалі. Після обґрунтувань релятивістського, фрагментарного погляду на літературний текст і особливо на літературний процес наразі усе частіше наголошують на необхідності пошуків системних підходів до аналізу творів, зокрема до словесного мистецтва попередніх епох. Подібні методологічні дискусії розгортаються на сторінках як зарубіжних, так і українських фахових видань. Як зазначає Юрій Барабаш, «у багатьох літературно-історичних студіях 1990-х і 2000-х років [в Україні] відчутно дається взнаки непевність авторів щодо епістемологічної надійності підставових категорій дискурсу, втрата віри в цілісність предмета свого дослідження – літературного процесу, розгубленість перед очевидним незбігом цього процесу, яким він є в реальності, з його описом, «розповіддю» про нього» [Барабаш 2012, 6].

У нашому дисертаційному дослідженні спираємося на дві літературознавчі теорії, для яких системність підходу до аналізованих явищ є наріжним каменем методу: це структурно-семіотична теорія видатного російського вченого Юрія Лотмана і міфокритичні студії багатьох учених – Мірчі Еліаде, Володимира Топорова, Нортропа Фрая, Джеймса Фрезера, Клода Леві-Строса та Слезара Мелетинського.

У царині дослідження літературних текстів XVII століття вітчизняні науковці регулярно звертаються до структурно-семіотичної теорії Ю.М. Лотма-

на. Серед останніх розробок – дослідження знаного київського українознавця Олени Щербатюк, яка, спираючись на теорію комунікації Ю.М. Лотмана, у статтях 2011-2012 років вивчає паралелі між духовними світами України і Західної Європи того часу, зіставляє українське і західноєвропейське бароко і міркує над тим, якою мірою їм притаманні спільні загальнофілософський умонастрій та естетичні уподобання [Щербатюк 2012, 130-133]. Міфокритичні студії залучаються дещо менш активно до досліджень літератури XVII століття, але актуальність використання і цього методологічного підходу була успішно доведена у нещодавно виданій монографії Сергія Бабича «Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко» [Бабич 2008]. Особливістю нашого підходу є поєднання цих двох теорій – структурно-семіотичної і міфокритичної – для дослідження нідерландської поезії XVII століття, обґрунтуванню чого і присвячена дана розвідка.

Попри численні методологічні розбіжності в інших аспектах і структурно-семіотична теорія Ю.М. Лотмана, і міфокритична концепція виходять з того, що мета духовної діяльності людини – це означення буття, надання явищам сенсу. І відбувається цей процес не хаотично, а впорядковано, у відповідності до певних ознак. Юрій Лотман, основоположник структурно-семіотичного підходу, переконаний у структурованості мисленнєвої діяльності людини, яка визначається структурною організацією мови. Мова розглядається вченим у дусі лінгвістики Ф. де Соссюра як система знаків і, згідно Ю. Лотмана, виступає «первинною моделюючою системою». Структуруючи мисленнєві процеси людини, мова слугує основою для «вторинних моделюючих систем», до яких вчений відносить, зокрема, мистецтво і літературу, які внутрішньо організовані за тими ж законами, що іманентні і первинній системі. Синтагматичні зв'язки мають тут непересічне значення: подібно до мови, знакам у вторинних моделюючих системах так само характерна конвенційність, системність і залежність від контексту.

Визначальний вплив мови на мислення людини, як зазначає Ю.Лотман, пояснює її схильність до приписування явищам значень – їх семіотизації, – що випливають із відношень між цими явищами. Знак як відношення між означником і означуваним, знак як – за визначенням Умберто Еко – «будь-що, що можна вважати значущим замісником чогось іншого», при тому, що це «щось інше не обов'язково має існувати або фактично десь знаходитися у момент, коли знак на нього вказує» [Еко 1976, 7], є центральним поняттям усіх семіотичних теорій. Семіотизація навколишнього буття, перетворення його на систему значущих знаків, є фактично автоматичною діяльністю людини. Американський літературознавець, автор монографії «On deconstruction. Theory and criticism after structuralism» (1985) Джонатан

Каллер спостеріг: «Якщо слухачам надати приклад беззмістовного речення, вони зазвичай можуть запропонувати контекст, в якому воно таки буде мати значення; розміщуючи його у контекст, вони можуть змусити його перетворитися на означник» [цит. за: Gelderblom 1991, 10]. Осмислене, означене буття перетворюється у концепції Ю.Лотмана на семіотичний простір, і однією з його головних ознак є, як бачимо, синтагматичність – залежність значень від відношень між явищами, зануреність у контекст, семіотизація як витворення системи значущих знаків, зв'язаних горизонтальними зв'язками.

Процес приписування явищам значення є також фундаментальною відправною точкою міфокритичних студій, але відбувається він у дещо іншій площині: сутність «міфологізації» – це надання явищам саме міфологічного значення. Цей процес актуалізується шляхом зіставлення певних явищ з жорсткими міфологічними структурами («жорсткими схемами» у термінах В. Топорова) і є, відтак, парадигматичним за своєю природою – людина приписує явищам міфологічне значення, відштовхуючись не від контексту їх використання, а від усталених міфологічних парадигм, що їм передують. Канадський міфокритик Нортроп Фрай вважав, наприклад, що людина здатна сприймати сигнали зовнішньої дійсності, виключно виходячи з уже існуючої абстрактної структурованої моделі буття – «міфологічного всесвіту», яка, будучи прикладена, мов сітка, до явищ, надає їм сенсу [див., наприклад, Frye 1991, 131]. Суголосно тому, знаний американський міфокритик румунського походження Мірча Еліаде стверджував, що носій міфологічного мислення відштовхується від міфологічних моделей і структурує світ навколо себе саме у термінах міфу, а не навпаки: контекст не додає значень знаку, а отримує їх з огляду на вже існуючі міфологічні моделі. Відтак, під час міфологізації, хоч і подібно до семіотизації, йдеться про приписування явищам значень, але цей процес відбувається з принципово відмінної позиції, що спирається не на синтагматику тексту, а на парадигматику міфу.

Попри такий фундаментально відмінний погляд на процес означення, структурно-семіотичній концепції Ю.Лотмана і міфокритичним студіям згаданих науковців характерна і спільність підходів до деяких фундаментальних категорій. Наприклад, категорія бінарності – засаднича у теорії Ю.Лотмана – є невід'ємною характеристикою семіотичного простору незалежно від його меж, окреслених чи то окремим твором, чи ж полем культури у цілому. На рівні культури як цілісного семіотичного простору вчений говорить про бінарність у зв'язку з поняттями центру і периферії, а також з поняттям перекладу як основного семіотичного механізму існування культури, для якого необхідне існування принаймні двох семіотичних мов. Отже, і на рівні тексту синтагматичні зв'язки і зануреність у контекст є необхідними елемента-

ми процесу означення. Згідно з тим, предмет нашого аналізу в поезії Золотої Доби – міфологему смерті – ми досліджуємо у бінарних опозиціях з іншими міфологемами: смерть / любов, смерть / сон і смерть / життя. На тлі цих сутностей (міфологем любові, сну і життя) значення власне міфологеми смерті набуває контекстуальної закоріненості та історичного сенсу.

У парадигматиці міфу категорія бінарної опозиції так само ключова. Для носія міфологічного мислення світ постає насамперед як «*coincidentia oppositorum*», єдність протилежностей, що є «одним із найбільш архаїчних способів вираження парадоксу божественної реальності» [Еліаде 1999, 381]. Генетичний зв'язок бінарної опозиції в структурній семіотиці і міфокритиці вважаємо не випадковим, адже міфологію у термінах Ю.Лотмана теж можна розглядати як вторинну моделюючу систему – так само, як і літературу. Дослідження французького структураліста Клода Леві-Строса, який звертався до внутрішньої структури міфів з позицій аналізу взаємовідносин між його складовими, довели співвідносність структури міфу і мовної свідомості. Визнаючи особливість міфічного тексту як одночасно «історичного» і «позаісторичного», такого, що існує первинно і є цілісним структуротворчим культурним текстом, науковець, проте, обстоює його подібність до мови, де «великі структурні одиниці», або «міфемі», функціонують подібно до інших мовних одиниць, як от морфемі чи семантемі, при чому значущим є, відтак, не тільки іманентне значення самої міфемі, але і її відношення до інших міфем [Леві-Строс 2001, 217-218]. Окрема міфема, за К.Леві-Стросом, набуває значень у сув'язі з іншими елементами внутрішньої структури міфу.

Так потрактоване значення міфемі справило вплив на наше визначення міфологеми – основного елементу вивчення нідерландських текстів у нашому дослідженні, до опису якого ми докладно звертаємося в іншій розвідці [Карпенко 2010, 248]. Наголос на важливості синтагматичних зв'язків для інтерпретації міфем як складових міфу у потрактуванні К.Леві-Строса слугує теоретичною основою для розгляду бінарних опозицій зі структурних позицій у межах міфокритичних студій. Теорія французького дослідника прокладає у цьому відношенні ще один своєрідний онтологічний місток між структурно-семіотичним підходом Ю.Лотмана і міфокритичними концепціями.

Таким чином, застосовуючи одночасно обидві теорії, маємо можливість розкрити значення досліджуваних текстів одразу у двох напрямках: синтагматичному, дискретному (семіотизація) і парадигматичному, не дискретному (міфологізація). Структурна напруга (термін Ю.Лотмана), тобто смислотворче структурне неспівпадіння, що пронизує усю товщу культури, є і у даному випадку продуктивним принципом смислопородження. Йдеться про неспівпадіння між двома пластами значень у єдиному семіотичному просторі,

межі якого можуть бути окреслені межами одного слова чи ж усього твору загалом. Ці два пласти значень – це те, що вже задано наперед – міфологічна модель, – і те, що ще тільки має бути витвореним – значення, закорінене у контекст, і текстуальні синтагматичні зв'язки, унікальні для даного твору.

Надаючи нам можливість глибинного і різнобічного аналізу текстів, поєднання структурно-семіотичної і міфокритичної теорій дозволяє глибше осягнути досліджувані тексти у власне історичному контексті. Адже поетичні твори є відлунням певної картини світу, або полем витворення картини світу – чи то поетом XVII століття, чи читачем-реципієнтом у просторі тексту. Як міфологія, так і література, за Ю.Лотманом, є вторинними моделюючими системами і відтак – способами осягнення цього світу. Вони надають сталі моделі для декодування зовнішнього світу, у кожний період своєї «реактуалізації» (термін М.Еліаде) – історично обумовлені. Ми, безперечно, поділяємо думку Ю.Лотмана та інших співавторів статті «Література і міфи» в енциклопедії «Міфи народів світу» про те, що типологічно «міфологія і письмова література зіставляються як два принципово різних способи бачення й опису світу», але так само акцентуємо їхню іншу ідею про те, що і література, і міфи «існують одночасно, взаємодіють між собою і проявляються у ті чи інші епохи лише у різній мірі» [Лотман 1980, 220]. Отже, картині світу завжди до певної міри притаманне міфологічне; Мірча Еліаде, зокрема, вважав, що «парадигматичність» міфу «просвічує» крізь інші нашарування, навіть «за відсутності будь-якої думки про міф чи його вплив» [Еліаде 1999, 393]. Послугуючись як міфологічними, так і історично закоріненими літературними кодами, у нашому дослідженні ми робимо, відтак, спробу концептуалізувати історично адекватну картину світу, притаманну нідерландській поезії Золотої Доби.

Таким чином, питома семіотичність міфокритичних студій і переплетіння міфологічного і власне літературного у творах словесного мистецтва дозволяють нам органічно поєднати здобутки школи міфокритиків з ідеями Ю.Лотмана. Парадигматичність міфу, висока увага до архаїчних мисленневих процесів, що «просвічують» і в пізнішій літературі, безперечно, допомагають розкрити позачасовий пласт значень у досліджуваних міфологемах. Якщо ж проаналізувати його також і з огляду на синтагматичні зв'язки, образний елемент картини світу набуває контекстуально конкретного та історично закоріненого сенсу. Такий різнобічний погляд на тексти, який, втім, залишається органічним за своєю суттю, ми вважаємо конструктивним в аналізі нідерландської поезії Золотої Доби виправданим.

Нідерландська література XVII століття залишається поки що ще відносно мало дослідженою в українському літературознавстві. Дві нині існуючі

роботи, у яких вивчається нідерландська література цього періоду – «Нарис з історії нідерландської літератури» (2002) та кандидатська дисертація В. Данчева «Основные проблемы драматургии Йоста ван ден Вондела в 1610-1650 г.» (1972) – методологічно спираються здебільшого на культурно-історичний метод. Наше ж дослідження спрямоване на те, аби надати глибшого виміру науковій рецепції саме текстуальної природи поезії Золотої Доби Нідерландів. Як зазначав Ю.М. Лотман, потреба у створенні системних описів, «типологічних моделей», виникає тоді, «коли перед дослідником постає необхідність пояснити сучасному читачеві сутність хронологічно або етнічно віддаленої літератури, виклавши її не у вигляді набору екзотичних нісенітниць, а як органічну, внутрішньо струнку, художню та ідейну структуру» [Лотман 2001, 447]. Нідерландська поезія Золотої Доби як у часовому, так і в етнічному вимірах не є для сучасного українського читача очевидним значеннєвим пластом. Історичне ж дослідження нідерландської літератури XVII століття як системи пов'язаних між собою явищ з позицій обраного підходу і з огляду на вище викладене вважаємо науково актуальним у контексті сучасної гуманітарної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Бабич С.* Творчість Мелетія Смотрицького в контексті раннього українського бароко. / Сергій Бабич. – Львів: Свічадо, 2009. – 180 с.
2. *Барабаш Ю.* Літературно-критичний дискурс: виклики й апорії (думки нестороннього). / Юрій Барабаш. // Слово і Час. - №1. – 2012. – С. 3-15.
3. *Карпенко Н.* Теоретичні засади дослідження міфологеми смерті у нідерландській поезії Золотого Віку. / Наталія Карпенко // Літературознавчі студії. – Вип. 26, 2010. – С. 244-249.
4. *Леви-Строс, К.* Структурная антропология. / Клод Леви-Строс. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
5. *Лотман, Ю., Минц З., Мелетинский Е.* Литература и мифы. / Юрий Лотман, Зара Минц, Елеазар Мелетинский. // Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С. 220-226.
6. *Лотман Ю.* О типологическом изучении культуры. / Юрий Лотман. // Лотман Ю. Семиосфера. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2001. – С. 447-457.
7. *Щербатюк О.* Українське бароко в європейському контексті: особливості механізмів культурної комунікації. / Олена Щербатюк. // Українознавчий альманах. – №8. – 2012. – С. 130-133.
8. *Элиаде М.* Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения. / Мирча Элиаде. – М.: Ладомир, 1999. – 488 с.
9. *Eco, Umberto.* A Theory of Semiotics. Advances in Semiotics. / Umberto Eco. – Bloomington & London: Indiana University Press, 1976. – 360 p.
10. *Frye, N.* A World in a Grain of Sand. Twenty-Two Interviews with Northrop Frye. / Northrop Frye. – New York, et al: Peter Lang, 1991. – 351 p.
11. *Gelderblom, A.-J.* Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781. / Arie-Jan Gelderblom. – Amsterdam: Thesis publishers, 1991. – 189 p.

Методологические основы современного исследования нидерландской поэзии Золотого века в украинском литературоведении

В статье обосновывается научная актуальность исследования нидерландской литературы XVII века с позиций структурно-семиотической и мифокритической теорий. Целесообразность такого объединения объясняется исходной семиотичностью обеих методологий, так и их фундаментальному различию в подходе к обозначению явлений в художественном тексте. Акцент на парадигматичности этого процесса в рамках мифологизации и его синтагматичности в контексте семиотизации считаем конструктивной основой для объединения этих теоретических подходов в исследовании нидерландской литературы Золотого Века.

Ключевые слова: методология, структурно-семиотическая теория, мифокритические исследования, семиотизация, мифологизация.

Karpenko N.H., teacher,
Dutch school “De Leeuw”

Methodological grounds for contemporary research of the Dutch poetry of the Golden Age in the Ukrainian literary studies

The article attempts to prove the scientific topicality of study of the Dutch literature of the 17th century from the point of view of the structural-semiotic and mythocritical theory. Attention is paid to inner logic of such a combination of methodologies as well as to the fundamental difference in their approach to the signification of the phenomena in the text structure. We suggest that the paradigmatics of this process in mythologisation and its syntagmatics in the process of semiotisation be the constructive basis for the combination of these two theoretical approaches in the study of the Dutch literature of the Golden Age.

Key words: methodology, structural-semiotic theory, mythocritical studies, semiotisation, mythologisation.